

Kudüs'ün Melikesi- Haseki Sultan Vakfı (Kuruluşu, Yönetimi ve Mülkleri)

Editörler: Zekeriya Kurşun- Ali İhsan Aydın

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2022, 240 Sayfa, ISBN: 978-605-2386-38-5

Zafer SARAÇ*

Ülkemizde ihmal edilen konulardan birisi de yüzlerce yıllık birikimi ve muhtevayı bünyelerinde barındıran kurumların tarihine gerektiği kadar ihtimam verilmemesidir. Oysaki sosyal tarihin gizli şifreleri, kurumların geçmişi incelendiğinde ortaya çıkmaktadır. Tabii mevzu sadece sosyal tarih yapısının açığa çıkarılmasıyla da ilintili değildir. Siyasi, iktisadi, idari vs. birçok bilgiye müesseselerin tarihini incelemek yoluyla ulaşmak mümkündür. Hele hele tarihinizde üç kıtaya yayılan güçlü teşkilat yapısıyla dikkat çeken Osmanlı gibi bir devlet varsa...

Osmanlı Devleti teşkilat organizasyonunu hükmettiği şehirlere nizami bir şekilde uyguladığı gibi, sosyal devlet olma şiarından da vazgeçmemiştir. Bu amaçla halkın iâşesi ve ibatesini sağlayan hayır kurumları, iyiliksever insanların finanse ettiği vakıflar vasıtasıyla oluşturulmuş; yüzyıllar boyu insanların gölgesine sığınabilecekleri ve yardım alabilecekleri kurumlar teşekkül etmiştir. Osmanlı'nın 1516 yılından 1917 yılına değin (yaklaşık 400 yıl) hükümran olduğu Kudüs şehrinde de köklü vakıflar halkın hizmetine sunulmuştur.

Özellikle üç büyük dinin merkezi hükmündeki Kudüs'ün vakıflarından birisi ismi nedeniyle özel bir ilgiyi hak etmektedir. Osmanlı'nın Muhteşem sanıyla bilinen muktedir Padişahı Kanuni, Kudüs şehrine birçok vakıf kurduğu gibi eşi Haseki Hürrem Sultan adına da vakıf tesis ettirmiştir. Haseki Sultan Vakfı ilerleyen zamanlarda Kudüs'te birçok yaraya derman olmuş olacak ki artık Hürrem Sultan, Kudüs'ün Melikesi olarak anılmaya başlamış, Hürrem ismi civar bölgelerdeki yeni doğan kız çocuklarına

* www.kitapsuuru.com sitesi Genel Yayın Yönetmeni, Telmih dergisi Editörü, zafersarac@hotmail.com, Elazığ

verilmiştir. Bu yazımızda ele alacağımız eser ise Haseki Sultan Vakfı'nın tarihini açığa kavuşturarak, bir şehrin geçmişine çok yönlü ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Eser alanında yetkin isimlerin Haseki Sultan Vakfı hakkında yazdıkları makalelerden oluşmaktadır. Eserde yer alan çalışmaların her biri vakıfla ilgili belirli bir konu üzerinde kurumun mali ve idari yapısından yola çıkarak sosyal hayatı netleştirmeye çalışmaktadır. Eserdeki araştırmaların en dikkat çekici yönü ise çalışmaların tamamen birinci el kaynaklara dayanmasıdır. Özellikle arşivlerin tozlu raflarında kalan vakıfla ilgili evrakların bilim dünyasına ifşa edildiği düşünülürse eserin önemi daha iyi idrak edilir.

Eser kabaca iki bölümden mürekkeptir. İlk bölümde vakıfla ilgili makalelere yer verilirken ikinci bölümde Osmanlı arşivlerinde bulunan vakfa dair evrakların transkripte edilmiş metinleri yer almaktadır. Günümüz Türkçesine aktarılan metinlerin asılları kitabın hacmini arttıracığı düşüncesiyle eserde yoktur. Bahsedilen evrakların büyük bir kısmı vakıfla ilgili şikayetlere çözüm üretilmesi için merkeze yönlendirilen Ahkam kayıtlarından oluşmaktadır. Vakıfla ilgili daha önceden yapılan araştırmalarda yer almayan belgelerin ilk kez yayımlanması eserin ilmi yönünü arttırmaktadır.

Makalelerin geneli Haseki Sultan Vakfı'yla ilgili olmak üzere yalnızca kitabın editörleri Zekeriya Kurşun ve Ali İhsan Aydın tarafından hazırlanan ilk makale Hürrem Sultan'ın biyografisini içermektedir. Günümüzde Hürrem Sultan hakkında popüler kültürün etkisiyle dönen söylentiler düşünüldüğünde yazarların tavrı evladır. Üstelik Hürrem Sultan'ın hayır ve hasenatı seven biri olduğuna dair bilgilerin pek kayda alınmadığı hesaba katıldığında eserin Hürrem Sultan hakkında okurlarına yeni fikirler vermeye namzet olduğu düşünülebilir.

Her bir makale, ayrı bir ilmi yönelimle kendisini gösterirken, Vakfın; kuruluş envanteri, alt birimleri, mali ve idari yapılanması, üst birimle ilişkisi ve faaliyetleri gibi doğrudan devrinde kaleme alınan dokümanların ışığında yazarlarının özgün ve yetkin yorumunu içermektedir. Eldeki materyalin direk sunumunun tarihi vesikanın tam manasıyla anlaşılmasına hizmet etmeyeceği malumdur. Bu yüzden tahlil ve tenkit sonucu elde edilen veriler okurun ufkunu açacak şekilde sunulmaktadır. Misal Mustafa Öksüz'ün "Kuruluş Yıllarında Kudüs Hürrem Sultan İmareti Envanterine Bir Bakış" isimli makalesinde ayrıntılı bir biçimde Vakfın bütün emlaki Sancak, Kaza, Köy, Mezra gibi idari birimlerdeki hisselerine varıncaya kadar gözler önüne serilmektedir. Üstelik ilgili veriler sunulurken dönemi için hazine hükmündeki tahrir belgeleriyle yetinilmediği yeri geldiğinde mühimme ve temlikname gibi evraklarında gözden kaçırılmadığı dikkat çekmektedir.

Yine kurumsal bir yapı izah edilirken ilgili müessesenin işleyişi hakkında bilgi verilmesi zaruridir. Mustafa Güler'in "Haseki Hürrem Sultan Vakfı ve Haremeyn Evkaf Nezareti" isimli makalesi sayesinde Vakfın idaresinin nasıl yapıldığı görülmektedir. Ayrıca Vakfın merkezle ilişkisi, dönemdeki yazışmaların tahliliyle mümkündür. Çok önemli bilgilerin ortaya çıkabileceği bu yazışmaları dikkatle irdeleyen Abdullah Çakmak "Merkez-Taşra İlişkileri Bağlamında Kudüs Haseki (Hürrem) Sultan İmareti Evkafı 1742-1800" isimli makalesiyle Merkezle Vakıf arasındaki talep ve şikâyet olaylarını gözler önüne sermektedir. Karşılıklı yazışmalarla ortaya çıkan, işleyiş problemleri ve çözüm metotları devrin

bürokrasisinin anlaşılması açısından ilgi çekicidir.

Bu makalelerle birlikte Vakfın sosyal tarihi ilgilendiren boyutu da ihmal edilmemiştir. Alaattin Dolu'nun "Ekmek ve Mushaf: 19. Yüzyılda Kudüs'te Haseki Sultan İmareti ve Eşraf Politikaları" isimli makalesinde Vakıf ile halkın ilişkisi detaylı anlatılmıştır. Özellikle Vakfın politikaları ile zamanla ortaya çıkan yozlaşma neticesinde yoksullara yardım misyonundaki bozulmalar incelenen muhasebe defterlerine yansımıştır. Zengin ailelerin ekmek istihkakının olması, Vakıf ile ilgili dua ve Kur'an okuma görevlerinin ek gelir kapısı haline gelmesi, Osmanlı'nın son dönemlerinde ileri gelen bazı kesimlerin sosyal yardımlara bile göz diktiğini göstermesi açısından düşündürücüdür. İnsan kalitesinin bağlı ahlaki yaklaşımların sosyal hayata yansımalarını bir hayır kurumunun işleyişi üzerinden görmek okur için farklı bir tecrübedir.

Eserin son makalesi "Kudüs Haseki Sultan Vakfı'nın Tapu Kayıtları" ismini taşıyan Zekeriya Kurşun ve Ali İhsan Aydın'ın kaleme aldıkları çalışmadır. Bu makale vasıtasıyla Vakfın mülklerinde 19. yüzyıldaki arazi reformlarına bağlı olarak ortaya çıkan değişiklikler incelenmiştir. Bu amaçla Vakfa ait bir mülkün el değiştirmesi örnek vaka olarak mercek altına alınmıştır. Vakfın diğer kayıtlarında olduğu gibi tapu verilerinin de isteyene çok kıymetli bilgileri verdiği malumdur. Makalenin bu açıdan doyurucu olduğunu savunmak mümkündür.

Eserdeki makaleler, ilmi nitelikte kaleme alınmasına karşın, herkesin anlayabileceği kadar açık ve sadedir. Her ne kadar tarihi belgeler konuya uzak okur kitlesi için kimi zaman soğuk karşılanabilse de iyi bir müellif yorumuyla tam tersi bir durum okurun nazarında oluşabilir. Ayrıca Vakıf vasıtasıyla anlatılan olayların günümüzde herhangi bir kurumda görülebilecek türden vakalar olması ve geçmiş gelecek arasındaki paralellikle birlikte ortaya çıkan aşinalığın okurun ilgisini çekmesi olasıdır.

Eserin kaynak değerine ayrıca dikkat çekmek gerekmektedir. Eser, ülkemizde bölge ile ilgili çalışacakların birincil başvuru kaynağı olacak yetkinliğe sahiptir. Direk belge transkripsiyonlarını içeren kısımların ilerleyen zamanlarda yapılacak çalışmalarda araştırmacıları büyük bir zahmetten kurtaracağı tahmin edilebilir. Ayrıca kitabın içerisine eklenmiş Mülkname olarak nitelendirilen Sultan Süleyman'a ait fermanların kopya nüshaları şık tasarımıyla ilgi çekicidir.

Sonuçta; Kudüs, Türk tarih anlatısı için hiç de yabancı olmayan bir coğrafyadır. Kudüs, yaklaşık dört yüz yıl Osmanlı hakimiyetinde kalan, ruhuna ruhumuzu kattığımız bir şehirdir. Fakat bazı ecdat yadigarı diyebileceğimiz topraklara gereken ilmi önemi vermediğimiz vakidir. Özellikle Osmanlı arşivlerinde bekleyen binlerce evrak, bir zamanlar bizim olan toprakların ihyası için deşifre edilmeyi beklemektedir. "Kudüs Melikesi" bu anlamda literatüre kayda değer bir katkı sağlayacaktır. İلمي camiamızda benzer eserleri görmek temennimizdir.